
Typologie van boeren in Flevoland

Een verkenning van typen boeren die het anders willen

A.B. Smit, H.A.B. Schoorlemmer, D.J.M. van Balen, S.R.M. Janssens en P.L. de Wolf

WAGENINGEN
UNIVERSITY & RESEARCH

Typologie van boeren in Flevoland

Een verkenning van typen boeren die het anders willen

A.B. Smit¹, H.A.B. Schoorlemmer², D.J.M. van Balen², S.R.M. Janssens¹ en P.L. de Wolf²

1 Wageningen Economic Research

2 Business unit Open Teelten van Wageningen University & Research

Dit onderzoek is uitgevoerd door Wageningen University & Research in opdracht van en gefinancierd door Flevo Campus, Almere.

Wageningen University & Research

Wageningen, oktober 2019

RAPPORT
2019-106
ISBN 978-94-6395-139-5

Smit, A.B., H.A.B. Schoorlemmer, D.J.M. van Balen, S.R.M. Janssens en P.L. de Wolf, 2019. *Typologie van boeren in Flevoland; Een verkenning van typen boeren die het anders willen*. Wageningen, Wageningen University & Research, Rapport 2019-106. 26 blz.; 3 fig.; 0 tab.; 7 ref.

De land- en tuinbouw in de provincie Flevoland is zeer gevarieerd in verschijningsvorm. Naast verschillende sectoren (akkerbouw, vollegrondsgroenteteelt, melkveehouderij, glastuinbouw, bloembollenteelt en dergelijke) komen er ook verschillende 'typen' van ondernemerschap voor. Daarbij gaat het niet alleen om gangbare, biologische en biologisch-dynamische landbouw. Ook binnen die 'hoofdstromen' is veel variatie te zien in de mate waarin boeren 'het anders willen' en in de richting waarin ze zich bewegen. Dit rapport bevat een inventarisatie van die typen en de vernieuwingen die binnen die typen worden doorgevoerd.

Agriculture in the province of Flevoland is very diverse in identity and presentation. The sector contains different 'types' of entrepreneurship besides different subsectors (field and vegetable farming, dairy farming, greenhouse horticulture, flower bulb growing, etc.). These types not only hold conventional, organic and biodynamic agriculture. There is also much variation within these three main stream types as to the motivation of farmers 'to change' and the direction in which they are moving. This report contains an inventory of such types and of the innovations that take place within those types.

Trefwoorden: ondernemerschap, typologie, Flevoland, duurzaamheid, marktgerichtheid

Dit rapport is gratis te downloaden op <https://doi.org/10.18174/501461> of op www.wur.nl/economic-research (onder Wageningen Economic Research publicaties).

© 2019 Wageningen Economic Research
Postbus 29703, 2502 LS Den Haag, T 070 335 83 30, E communications.ssg@wur.nl,
www.wur.nl/economic-research. Wageningen Economic Research is onderdeel van Wageningen University & Research.

Dit werk valt onder een Creative Commons Naamsvermelding-Niet Commercieel 4.0 Internationaal-licentie.

© Wageningen Economic Research, onderdeel van Stichting Wageningen Research, 2019
De gebruiker mag het werk kopiëren, verspreiden en doorgeven en afgeleide werken maken. Materiaal van derden waarvan in het werk gebruik is gemaakt en waarop intellectuele eigendomsrechten berusten, mogen niet zonder voorafgaande toestemming van derden gebruikt worden. De gebruiker dient bij het werk de door de maker of de licentiegever aangegeven naam te vermelden, maar niet zodanig dat de indruk gewekt wordt dat zij daarmee instemmen met het werk van de gebruiker of het gebruik van het werk. De gebruiker mag het werk niet voor commerciële doeleinden gebruiken.

Wageningen Economic Research aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Wageningen Economic Research is ISO 9001:2015 gecertificeerd.

Wageningen Economic Research Rapport 2019-106 | Projectcode 2282200457

Foto omslag: Shutterstock

Inhoud

	Woord vooraf	5
	Samenvatting	6
	S.1 Belangrijkste uitkomsten	6
	S.2 Overige uitkomsten	6
	S.3 Methode	7
	Summary	8
	S.1 Important outcomes	8
	S.2 Complementary outcomes	8
	S.3 Methodology	9
1	Inleiding	10
	1.1 Definitie en afbakening	10
	1.2 Werkwijze	10
2	Resultaten	12
	2.1 Structuur van de land- en tuinbouw in Flevoland	12
	2.2 Ontwikkelingen in Flevoland	12
	2.3 Typologie	15
	2.4 Discussie	18
3	Conclusies en aanbevelingen	19
	3.1 Conclusies	19
	3.2 Aanbevelingen	19
	Literatuur en websites	20
	Bijlage 1 Data over Flevoland	21

Woord vooraf

De variatie tussen land- en tuinbouwbedrijven is groot. Er zijn grote verschillen in de schaal van de productie, de mate waarin moderne technologische ontwikkelingen op het bedrijf worden toegepast of juist met personeel gewerkt wordt, de afzetkanalen die men benut om de producten af te zetten en de relatie met consumenten, variërend van afzet van anonieme producten op de wereldmarkt tot verkoop van eigen producten op het boerenbedrijf. In dit rapport is dat uitgewerkt voor Flevoland en samengevat in een viertal typen die zich onderscheiden op de assen 'eigen/lokaal tegenover anoniem/mondiaal' en 'economisch groei tegenover inclusief'.

De studie is uitgevoerd in opdracht van Flevo Campus, in interactie met Lenny Vulperhorst, Kwartiermaker. Flevo Campus is een samenwerkingsverband van gemeente Almere, provincie Flevoland, Aeres Hogeschool Almere en AMS (Amsterdam Institute for Advanced Metropolitan Solutions). De interactie met Lenny Vulperhorst bestond met name uit diverse gesprekken over de vraagstelling en de inhoud van het rapport en een presentatie van het onderzoek voor Flevo Campus en AMS. We bedanken hem voor deze opdracht en de begeleiding van het onderzoek.

Prof.dr.ir. J.G.A.J. (Jack) van der Vorst
Algemeen Directeur Social Sciences Group (SSG)
Wageningen University & Research

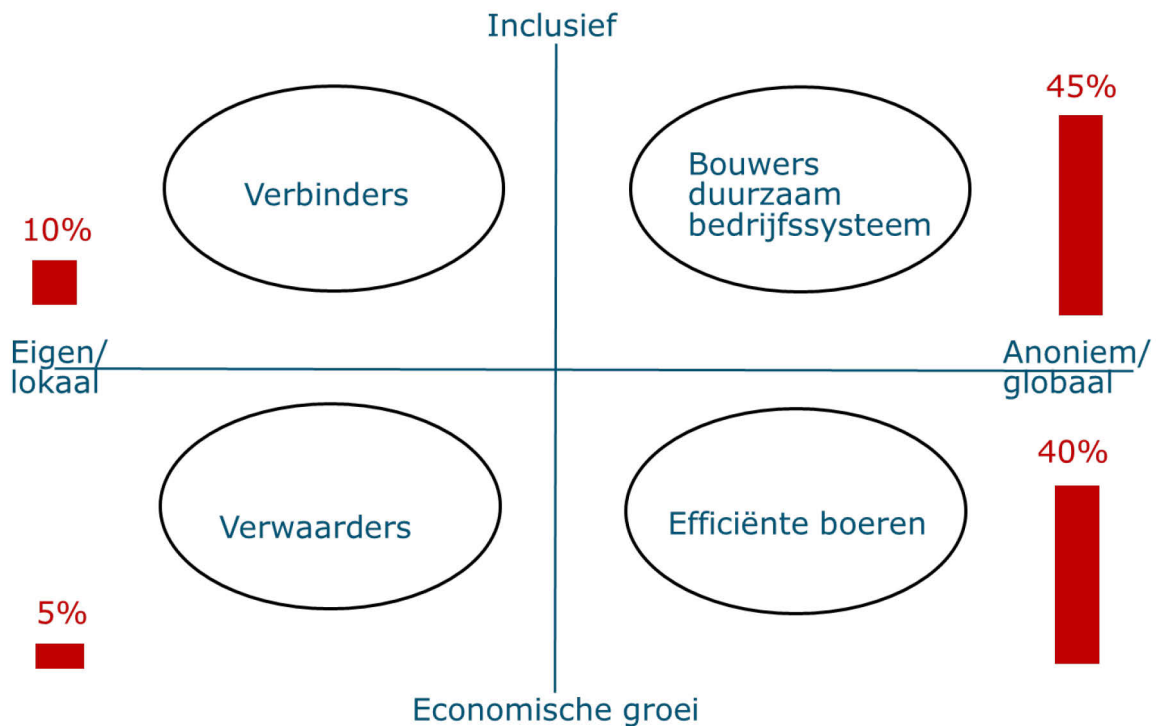
Samenvatting

S.1 Belangrijkste uitkomsten

Vier typen boeren die 'het anders doen'

Bij boeren die het 'anders' willen en doen, valt te denken aan een categorie die zich (vooral) wil onderscheiden op de markt, een categorie die zich (vooral) op duurzaamheid wil richten en combinaties van beide categorieën. Deze boeren passen dus niet in het (stereotype) beeld van 'grootschalige bulkproductie voor een anonieme exportmarkt tegen lage kosten en zonder aandacht voor duurzaamheid'. Uitgezet in een figuur met een assenstelsel leidt genoemd onderscheid tot de volgende vier kwadranten (figuur S.1):

- Kwadrant linksboven: verbinders tussen landbouw – natuur – burgers;
- Kwadrant rechtsboven: bouwers aan duurzame bedrijfssystemen;
- Kwadrant rechtsonder: efficiënte boeren;
- Kwadrant linksonder: vervaarders;
- De meeste boeren in Flevoland zitten in de twee rechterkwadranten (figuur S.1). [Zie > 2.3](#)

1

Figuur S.1 Samenvatting typologie van boeren in Flevoland
Bron: Interne workshop Wageningen Research.

S.2 Overige uitkomsten

Van de bijna 90.000 ha cultuurgrond in Flevoland in 2017 bestond ruim 70% uit akkerbouw en ruim 20% uit grasland en voedergrassen. Flevoland is de provincie met de meeste biologische bedrijven en het grootste areaal biologisch geteelde gewassen in Nederland. Daarnaast hield in 2016 een kleine 150 bedrijven in Flevoland zich bezig met recreatie, verwerking, verkoop of zorg. Op 3% van alle

---

bedrijven met verbreding was de opbrengst uit de verbredingstak(ken) meer dan 50% van de totale omzet. Hieruit blijkt dat er zeker op het gebied van biologische landbouw en verbreding heel wat boeren zijn die het 'anders' willen (en doen). [Zie > 2.1](#)

Er zijn diverse ontwikkelingen in de provincie Flevoland en breder in de maatschappij, waardoor er ook een noodzaak is om 'anders' te willen, zoals een grotere druk om een 'license to produce' te verdienen of te behouden en beleidsontwikkelingen richting kringloop- en natuurinclusieve landbouw. De omstandigheden in de provincie zijn bijzonder geschikt voor biologische landbouw, waardoor verdere groei in die richting voor de hand ligt. Nabij de steden en dorpen in Flevoland, in het bijzonder Almere, en het vliegveld liggen kansen om hoogwaardig voedsel te produceren en in korte lijnen bij de lokale consument af te zetten. [Zie > 2.2](#)

De relatie tussen Almere en het Flevolandse platteland verdient verbetering. Daartoe worden in dit rapport aanbevelingen gedaan. [Zie > 3.2](#)

S.3 Methode

Opdrachtgever Flevo Campus heeft behoefte aan een typologie van boeren die 'het anders willen'. Deze typologie kan Flevo Campus helpen om het belang van allerlei ontwikkelingen te duiden wat betreft het perspectief van verschillende typen boeren in de provincie. Zulke ontwikkelingen worden onder andere door het beleid geïnitieerd, zoals kringlooplandbouw, natuurinclusieve landbouw en duurzaamheidscertificaten als Planet Proof. [Zie > 1.1](#)

De kernvraag in dit rapport is: welke typen boeren die het anders willen, zijn in Flevoland te onderscheiden en wat is hun belang? [Zie > 1.1](#)

De methode bestond uit:

- Een kwantitatieve benadering, met name op basis van de Landbouwtelling;
- Een kwalitatieve benadering door middel van brainstormsessies met de onderzoekers, met de opdrachtgever om de ontwikkelingen in de landbouw en vervolgens ook de agrarische bedrijven in Flevoland te typeren. [Zie > 1.2](#)

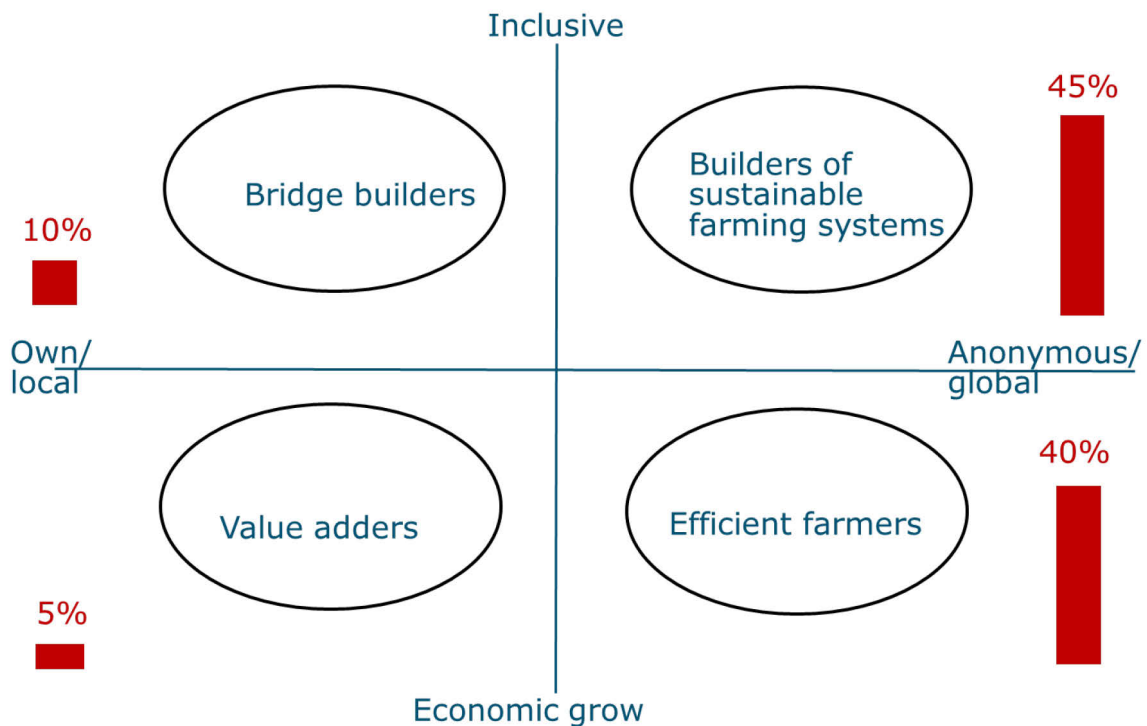
Summary

S.1 Important outcomes

Four types of farmers 'farming differently'

Three categories of farmers who already farm 'differently' or intend to do so in the future can be distinguished: farmers who purely or primarily want to set themselves apart within the market, farmers who purely or primarily focus on sustainability and farmers who represent a combination of the first two categories. These farmers, they do not fit the stereotype of 'large-scale bulk production for an anonymous export market at low costs and without devoting attention to sustainability'. These distinctions can be presented in a graph with four quadrants (figure S.1):

- The upper-left quadrant represents 'Bridge builders between agriculture, nature and citizens';
- The upper-right quadrant represents 'Builders of sustainable farming systems';
- The lower-right quadrant represents 'Efficient farmers';
- The lower-left quadrant represents 'Value adders'.
- Most farmers in Flevoland fit into the two right-hand quadrants (figure S.1). [See > 2.3](#)

2

Figure S.1 Summary of types of farmers in Flevoland
Source: Internal workshop at Wageningen Research.

S.2 Complementary outcomes

In 2017, Flevoland contained almost 90,000 ha of agricultural land, from which more than 70% consisted of arable farming and 20% of grassland and fodder crops. Flevoland is the province in the Netherlands with the largest number of organic farms and the largest area of organically grown crops. In 2016, almost 150 farms in Flevoland were involved in recreation, processing, sales or care. On 3%

---

of all farms with multifunctionality, the returns from the multifunctional branch(es) was more than 50% of the total returns of that farm. These figures show that there are a lot of farmers who (intend to) farm differently, certainly in the organic and multifunctional sectors. [See > 2.1](#)

Several developments in the province of Flevoland and broader in society create an urgency to farm 'differently', e.g. a higher pressure to deserve or to keep a 'license to produce' and policy developments towards circular and nature inclusive agriculture. The conditions in the province are very favourable for organic agriculture, making a further increase of that type of farming obvious. There are opportunities to produce high-quality food near the cities and villages in Flevoland, specifically near Almere and the airport, and to deliver this through short chains to the local consumers. [See > 2.2](#)

The relationship between the city of Almere and the countryside of Flevoland needs improvement. In this report, recommendations for that are included. [See > 3.2](#)

S.3 Methodology

Client Flevo Campus needed a typology of farmers who 'want to farm differently'. This typology can help Flevo Campus to evaluate the importance of different developments for the perspective of different farmer types in the province. Such developments are partly initiated by policy makers, e.g. circular and nature inclusive agriculture and sustainability labels like Planet Proof. [See > 1.1](#)

The central research question in the report is: Which types of farmers who want to farm differently, can be discerned in Flevoland and what is their share? [See > 1.1](#)

The method consisted of:

- A quantitative approach, mainly based on the annual Agricultural Census of Statistics Netherlands (CBS);
- A qualitative approach through a number of brainstorm sessions with the research team, the client and a representative of the Farmers' Union in Flevoland to characterise the developments in agriculture and, in a second step, the agricultural firms in Flevoland. [See > 1.2](#)

---

1 Inleiding

1.1 Definitie en afbakening

Opdrachtgever Flevo Campus heeft behoefte aan een typologie van boeren die 'het anders willen (en vaak ook al doen)'.¹ Daarbij gaat het om boeren die niet passen in het (stereotype) beeld van 'grootschalige bulkproductie voor een anonieme exportmarkt tegen lage kosten en zonder aandacht voor duurzaamheid'. Beleidsmakers geven aan dat dergelijke vormen van gangbare landbouw niet langer voldoen. Dat blijkt onder andere uit de visie van Minister Schouten van LNV 'Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden; Nederland als koploper in kringlooplandbouw'. Ook in Flevoland is de discussie actueel, onder andere vanuit het initiatief om in en rond Almere veel ruimte te geven aan 'stadslandbouw' en de wens om tot meer lokale voedselproductie en -consumptie te komen. Veel boeren in Flevoland zijn (in meer of mindere mate) bezig om hun bedrijf te ontwikkelen in de richting van meer duurzaamheid in brede zin. Dat kan een omschakeling naar biologische of biologisch-dynamische landbouw betekenen, maar ook een ontwikkeling naar een meer natuurinclusieve (maar nog steeds gangbare) landbouw. Diverse 'kleuren' en 'smaken' zijn in dit opzicht denkbaar. Flevo Campus wil graag zicht krijgen op de verschillende typen ondernemers die in dit opzicht te onderscheiden zijn en een indicatie van het belang (in aantallen). Deze typologie kan Flevo Campus helpen om het perspectief van verschillende typen boeren in de provincie te duiden in relatie tot allerlei ontwikkelingen wat betreft het perspectief van verschillende typen boeren in de provincie. Die ontwikkelingen zijn in grote lijnen in dit rapport geschetst.

De kernvraag in dit rapport is dus: welke typen boeren die het anders willen, zijn in Flevoland te onderscheiden en wat is hun belang?

1.2 Werkwijze

In deze studie zijn in grote lijnen twee werkwijzen toegepast:

- Een kwantitatieve benadering van 'boeren die het anders willen en doen': er zijn met name uit de Landbouwtelling data verzameld over de structuur van de land- en tuinbouw in Flevoland, met bijzondere aandacht voor het aantal biologische boeren;
- Een kwalitatieve benadering: er zijn diverse brainstormsessies geweest met de onderzoekers, met de opdrachtgever en met een boerenvoorman om de ontwikkelingen in de landbouw en vervolgens ook de agrarische bedrijven in Flevoland te typeren. De opdrachtgever en de betrokken onderzoekers hebben allemaal hun standplaats in Flevoland en kennen veel boeren in de provincie. Diverse ontwikkelingen en voorbeelden van bedrijven passeerden de revue en daaraan is structuur gegeven, uiteindelijk resulterend in een assenstelsel met als assen 'eigen/lokaal tegenover anoniem/mondiaal' en 'economisch groei tegenover inclusief'. Aan de beschrijving van deze typen volgens dit assenstelsel zijn vervolgens ook typologieën uit de literatuur gekoppeld, zoals beschreven in de volgende benaderingen:
  - Het 'innovatiemodel' van Rogers (1962) met begrippen als 'innovators' en 'early adopters' (samen ook wel 'voorlopers' genoemd), 'early' en 'late majority' en 'laggards'. Dit model is afkomstig uit de voorlichtingskunde en toont hoe diverse innovaties ontstaan en geleidelijk aan door de rest van de ondernemers in de sector worden opgepakt;²

---

¹ Er is een verschil tussen 'anders willen' en 'anders doen'. In deze studie richten we ons vooral op ondernemers die dat 'anders willen' ook al laten zien in de praktijk, al is die toepassing vaak nog in ontwikkeling. Een studie naar boeren die alleen nog maar een wens tot veranderen hebben, zou anders van opzet zijn, bijvoorbeeld met een enquête.

² Overigens zijn er ook innovaties bekend die niet verder komen dan de 'early adopters' of de 'early majority', doordat de betreffende innovatie te ver af staat van de 'majority' en zeker van de 'laggards'. Dat kan bijvoorbeeld een kwestie van kosten of benodigde competenties zijn. Zo heeft 80% van de boeren in Flevoland een vorm van plaatsbepaling (zoals gps) op de trekker, maar de 'echte' precisielandbouw, zoals tijd- en plaatsspecifiek poten, bemesten en gewasbeschermen, staat nog in de kinderschoenen (www.agfl.nl/mechanisatie/met-precisielandbouw-naar-landbouw-met-meer-precisie).

-
- Verschillende marktstrategieën zoals gedefinieerd door Treacy en Wiersema (1993): 'operational excellence', 'product leadership' en 'customer intimacy'. Kortgezegd is de marktstrategie 'operational excellence' vooral gericht op het bedienen van klanten tegen lage kosten en een grote mate van gemak. 'Efficiency' is hierbij een kernbegrip. 'Product leadership' heeft vooral betrekking op het aanbieden van steeds nieuwe producten aan de klanten, met 'productinnovatie' als centraal begrip. De marktstrategie 'customer intimacy' is vooral gericht op de relatie met de klant, om met name in zijn/haar behoeften te voorzien;
  - Het BCG-model (Henderson van Boston Consultancy Group, 1970), met onderscheid tussen bestaande en nieuwe markten enerzijds en bestaande en nieuwe producten anderzijds. Op dat assenstelsel staan 'cash cows' (bestaande producten op bestaande en nieuwe markten, met veel omzet; voor Flevoland valt te denken aan producten als consumptieaardappelen, uien en peen), 'dogs' (bestaande producten op bestaande markten, weinig groei, bijvoorbeeld granen in Flevoland), 'question marks' (nieuwe producten met voorlopig nog een bescheiden marktaandeel, in Flevoland bijvoorbeeld korte ketens, zorglandbouw en afzet van lokale producten) en 'stars' (nieuwe producten op bestaande en groeiemarkten, zoals biologische producten in Flevoland);
  - Onderscheid tussen levering van producten door agrarische bedrijven aan bedrijven (B2B, business to business) en aan consumenten (B2C, business to consumers).

Op deze wijze kon een globaal beeld van de land- en tuinbouw in Flevoland gegeven worden (2.1), konden de ontwikkelingen in (eventueel ook rondom) Flevoland in kaart worden gebracht, voor zover ze belangrijk zijn voor de land- en tuinbouw (2.2) en konden typen boeren worden onderscheiden (2.3). Het rapport sluit af met conclusies en aanbevelingen (hoofdstuk 3), een literatuurlijst en een bijlage.

---

2 Resultaten

2.1 Structuur van de land- en tuinbouw in Flevoland

Voor een uitgebreide beschrijving van de landbouwstructuur in Flevoland wordt verwezen naar het rapport van Vogelzang et al. (2019). Bijlage 1 bevat een deel van deze informatie. Voor deze rapportage is vooral van belang, dat:

- van de bijna 90.000 ha cultuurgrond in Flevoland in 2017 ruim 70% uit akkerbouw bestond en ruim 20% uit grasland en voedergewassen (tabel B1.1);
- de bedrijven in Flevoland gemiddeld relatief groot zijn in vergelijking met het gemiddelde in Nederland. De gemiddelde arealen per bedrijf in verschillende sectoren en de ontwikkeling daarvan in de tijd is weergegeven in figuur B1.1;
- de opvolgingsbereidheid in Flevoland relatief gunstig is;
- het aantal bedrijven met meer dan 50% vreemde arbeid toeneemt (figuur B1.2);
- een kleine 150 bedrijven in Flevoland zich in 2016 bezighield met recreatie, verwerking, verkoop of zorg (figuur B1.3) en dat op 3% van alle bedrijven met verbreding de opbrengst uit de verbredingstak(ken) meer dan 50% van de totale omzet was;
- Flevoland de provincie is met de meeste biologische bedrijven en het grootste areaal biologisch geteelde gewassen. In Flevoland heeft dus al een vrij grote groep boeren laten zien het anders te willen, namelijk door de gangbare landbouwmethoden in te ruilen voor een biologisch of biologisch-dynamisch bedrijfssysteem.³ Omschakeling van gangbaar naar biologisch betekent niet alleen een andere manier van bemesting en gewasbescherming. Meestal verandert ook het bouwplan, de te telen gewassen en/of de te houden veerassen, de afzetstructuur en het kennisnetwerk. Dat veel boeren in Flevoland deze overstap gemaakt hebben, zegt iets over het ondernemerschapsniveau in Flevoland (De Lauwere et al., 2003), maar ook over de kwaliteit van de grond, die zich beter dan in veel andere gebieden leent voor de biologische teeltwijze.

2.2 Ontwikkelingen in Flevoland

Flevo Campus vraagt om een typologie van boeren in Flevoland 'die het anders willen en doen'. In een brainstormsessie met de onderzoekers (de auteurs van dit rapport) hebben we in eerste instantie gekeken naar de ontwikkelingen die we zien in Flevoland. Voor ons gevoel is er een kloof tussen 'stad' (in dit geval Almere) en 'platteland'. De bewoners van Almere weten niet goed wat er op het platteland gebeurt en de boeren rond Almere hebben over het algemeen geen sterke binding met de stad. Daardoor heeft de bevolking van Almere grosso modo weinig inzicht in de variatie in ondernemerstypen in Flevoland en hebben boeren en tuinders in Flevoland over het algemeen weinig kennis van de behoeften van de Almeerse bewoners. De twee partijen vinden elkaar nog niet gemakkelijk. Als men dat toch meer wil gaan proberen, is het goed de context te kennen van enerzijds de land- en tuinbouw en anderzijds keten- en marktpartijen, consumentenvoorkeuren en maatschappelijke ontwikkelingen.⁴ Op die terreinen doen zich diverse ontwikkelingen voor:

- Er is sprake van een sterke schaalvergroting in de landbouw⁵ en die gaat onverminderd hard door. De grond van de buurman is slechts één keer te koop en wordt dus overgenomen als die beschikbaar komt. Ook lijkt het animo voor bedrijfsopvolging weer wat groter dan tien jaar geleden. Het aantal deeltijdboeren (boeren die een deel van hun werktijd op een ander bedrijf of in een

---

³ In dit rapport worden de ecologische of biologische en de biologisch-dynamische landbouw samen genomen onder de term 'biologische landbouw'. Deze vormen van landbouw hebben met elkaar gemeen dat er geen kunstmest en chemische gewasbeschermingsmiddelen worden ingezet bij de teelt van gewassen. In de biologische veehouderij is men bovendien zeer terughoudend met de inzet van chemische geneesmiddelen.

⁴ In dit hoofdstuk wordt verwezen naar de data in de bijlage, die de huidige situatie in de Flevolandse land- en tuinbouw weergeeft, deels aangevuld met data uit het verleden, zodat ontwikkelingen op de agrarische bedrijven zichtbaar worden.

⁵ Voor de eenvoud is ervoor gekozen voornamelijk over 'landbouw' te spreken, maar die omvat dan ook de 'tuinbouw', zowel de vollegrondstuinbouw (vollegrondsgroente-, bloembollen- en fruitteelt en boomkwekerij) als de glastuinbouw.

---

andere betrekking werken) lijkt niet echt toe te nemen. Voor zover dat gebeurt, gaat het vaak om 'afbouwers': ondernemers die nog wel professioneel boer zijn maar het wat rustiger aan doen. Het bedrijf staat stil en/of een deel van hun land wordt verhuurd aan collega's;

- Tot enige jaren geleden werd het begrip 'duurzaamheid' vooral ingevuld met 'kwaliteit van het oppervlaktewater' (teeltvrije zones, aanpassing van spuitdoppen etc.). Momenteel gaat dit begrip ook over biodiversiteit, zowel ondergronds (bodemleven) als bovengronds (akker- en bloemenranden, bijvoorbeeld). Dat staat niet haaks op de schaalvergroting, maar boeren willen wel graag wat verdienen met biodiversiteit;
- De laatste jaren lijkt de rol en invloed van boerinnen op de bedrijfsontwikkeling groter te worden, in de zin dat ze hun echtgenoot bijvoorbeeld stimuleren om om te schakelen naar biologische landbouw. Veelal spelen boerinnen een rol in de bedrijfsadministratie en soms ook in de handel. Maar vaak hebben ze ook wel invloed op de bedrijfsstrategie (Marjan Datema van LNV heeft hier in het verleden onderzoek naar laten doen (Imminga-Berends et al., 2008));
- Het leeuwendeel van de Flevolandse en Nederlandse productie wordt geëxporteerd. Betreffende bedrijven richten zich op een uniform kwaliteitsproduct voor een anonieme markt. De verbinding met de omgeving beperkt zich tot de 'license to produce'. In die verbinding zit geen verdienmodel voor de boer;
- Er is een beweging richting lokale voedselproductie:
  - Het gaat toch al om enkele honderden bedrijven die inmiddels de vereniging 'Flevofood'⁶ hebben opgericht en daarbij ondersteund worden door Arjan Dekking van Business unit Open Teelten van Wageningen University & Research. Men trekt tot nu toe nog tamelijk individueel op, maar wellicht is de oprichting van deze vereniging een aanzet om meer zaken collectief op te pakken. Voor Flevoland is het beeld dat er rond lokale voedselproductie nog niet veel bedrijven actief zijn met een bepaalde schaalgrootte en personeel. Uitzonderingen zijn bijvoorbeeld fruitbedrijf Verhage tegenover de Orchideeënhoeve, waar dagelijks busladingen bezoekers neerstrijken, Vermeulen Flevosap in Biddinghuizen of Hans & Grietje met ijs en pannenkoeken bij Zeewolde;
  - Lokaal sourcen door lokale verwerkers/handelaren gebeurt ook nog maar weinig. Kleinschalige verwerking is relatief kostbaar, met als gevolg dat Flevolandse producten buiten de provincie worden verwerkt en vervolgens (deels) weer terugkomen voor verkoop, zoals bijvoorbeeld het geval is bij broccoli. Top Fresh in de NOP is een uitzondering, maar daar koopt men vooral lokaal in vanwege de transportkosten. Tegelijkertijd moet men wel jaarrond goede kwaliteit leveren en zal men dus een deel van het jaar producten van elders aanvoeren. Dat geldt overigens niet alleen voor Top Fresh;
  - De Lelystadse Boer (rond het vliegveld) moet nog op gang komen, maar wil lokale producten een meerwaarde geven in en rond het vliegverkeer op Lelystad;
  - Naast boeren zijn er vooral in of in de periferie van Almere nog ongeveer 140 stadslandbouw-initiatieven (met name burgerinitiatieven) gericht op bijvoorbeeld 'wilde vruchten plukken in voedselbossen', kleinschalige verwerking van lokale producten en 'volkstuinten'. Hierbij is er vaak geen economische doelstelling. Een belangrijke vernieuwing kan ook komen vanuit het gebied Almere-Oosterwold. Hier is ruimte voor woningbouw waarbij het gebied zijn groene en agrarische karakter moet behouden. De verwachting is dat deze vervlechting van functies resulteert in nieuwe businessmodellen. Veel van de geïnteresseerden hebben geen agrarische achtergrond en ook geen land- of tuinbouwkundige kennis;
- Flevoland is de windmolenprovincie bij uitstek. Ook zijn er de laatste jaren erg veel zonnepanelen geplaatst op agrarische daken. Landbouwers in Flevoland spelen volop in op de mogelijkheden om duurzame energie te produceren. De bedrijven leveren stroom aan het net (eventueel via collectieven). Dit levert een welkome bijdrage aan het bedrijfsresultaat maar betreft in het algemeen een losstaande activiteit van het bedrijf. Er zijn in Flevoland nog geen 'echte' energieboeren die zich richten op kansen in de omgeving via een SMART-Grid, dat wil zeggen boeren die hun businessmodel voor een duidelijk deel op de productie en verkoop van energie in de omgeving hebben gebaseerd of waar de energieproductie geïntegreerd is in het bedrijfssysteem. Je zou kunnen denken aan het gebruik van 'eigen stroom' op piekmomenten voor kleinschalige activiteiten op het eigen bedrijf, bijvoorbeeld het maken van melkpoeder of kunstmest of het verwerken van suikerbieten. Daarmee ontlast je het elektriciteitsnetwerk tijdens piekbelasting door overvloedig geproduceerde wind- en zonnestroom;

---

⁶ Flevofood is een netwerkvereniging van en voor Flevolandse voedselbedrijven. Hun leden zijn actief in de landbouw, verwerking, logistiek, handel, horeca, catering en retail (www.flevofood.com).

- We verwachten nog wel een grotere rol voor boeren bij klimaatadaptatie. Te denken valt aan buffering van water, maar ook aan druppelirrigatie (project Spaarwater) of peilgestuurde drainage waardoor men zuinig met water om kan gaan;
- Er is een tendens om meer op het eigen bedrijf te gaan bewaren en sorteren, met name van poot- en consumptieaardappelen, peen, spruiten en dergelijke, ook voor derden (value adding). Het gaat hierbij om grote investeringen die niet voor iedere boer weggelegd zijn;
- In de (akkerbouwmatige) groenteteelt vindt specialisatie (en schaalvergroting) plaats. Zo zijn er in de polder nog maar vier van de dertig spruitentelers over van de spruitentelersstudieclub van twintig jaar geleden;
- Land wordt meer structureel verhuurd dan vroeger, mogelijk omdat de huurders meer vastigheid zoeken. Het gaat dan met name om bloembollenteelt vanuit West-Friesland. De bollen rouleren mee op het akkerbouw- (of melkvee)bedrijf totdat de ruimte in de rotatie op is en gaan dan naar de buurman van dit bedrijf. Ook de teelt van onderstammen is flink toegenomen. In de NOP zie je trouwens steeds meer lokale bedrijven die bloembollen telen;
- Alle bedrijven in Flevoland werken inmiddels met gps, met name om recht te rijden, de grond goed te benutten en dergelijke. Een vervolgstap richting precisielandbouw, plaatsspecifiek bemesten en gewasbeschermen wordt nog maar door weinigen genomen. De kosten in geld en tijd om plaats specifieke informatie te vertalen naar dito taakkaarten zijn te hoog en de vertaling van meetresultaten naar hoeveelheden meststof/gewasbeschermingsmiddel is niet altijd eenduidig;
- Er is momenteel veel aandacht voor de carbon foot print, bijvoorbeeld te berekenen met de Cool Farm Tool. Nog afgezien van de onvolkomenheden van deze tool in gebruikersvriendelijkheid en nauwkeurigheid vragen veel boeren zich af wat de landbouw hiermee moet. Afnemers vragen er in toenemende mate naar, maar het is voor boeren vaak niet duidelijk welke maatregelen van hen verwacht worden.

Een wat meer algemene beschouwing:

- Het is voor Flevo Campus mogelijk een uitdaging om Almere sterker te verbinden met het platteland. Een vraag daarbij zou kunnen zijn: welke stedelijke problematiek of behoefte kan door de landbouw rondom Almere ingevuld worden? Te denken valt aan zorg, gezondheid/gezonde voeding (lokale ingrediënten en gezonde maaltijden in ziekenhuizen, bijvoorbeeld in Noord-Holland en Groningen (Atlantis Handelshuis), recreatie, wonen op het platteland (appartementen in een boerderij), invulling van circulariteit (zoals het leveren van reststromen vanuit de stad naar het platteland om met name de P-kringloop zoveel mogelijk te sluiten). Jan Eelco Jansma vat in dit verband de gebruikte termen samen met 'feeding, greening, energizing and healthyng the city'. De vraag is dan: hoeveel boeren kunnen inderdaad bijvoorbeeld lokaal voedsel en/of energie leveren en hoe breng je vraag en aanbod bij elkaar? Mogelijk gaat lokale voedselproductie in de toekomst functioneren als rechtvaardiging voor de aanwezigheid van en het grondgebruik rond Almere door boeren;
- De belangstelling voor de herkomst van voedsel neemt toe, maar de vraag is of boeren deze kans oppakken en welke incentives nodig zijn om hen daartoe te bewegen. Bij eventueel vervolgonderzoek zouden deze vragen wellicht aan de orde moeten komen. Daarbij kan het zinvol zijn om dergelijk onderzoek te concentreren op ondernemers die een verbinding met Almere hebben of zouden kunnen opbouwen;
- De vraag is welke behoeften/wensen er vanuit de consumenten in de stad richting voedsel van het platteland liggen en of c.q. op welke manier dit te matchen is met de agrarische productie/sector in Flevoland.

2.3 Typologie

Bij boeren die het 'anders' willen gaan doen, valt te denken aan een categorie die zich (vooral) wil onderscheiden op de markt, een categorie die zich (vooral) op duurzaamheid wil richten en combinaties van beide categorieën. Schematisch is dat te presenteren met een assenstelsel met (figuur 2.1):

1. op de horizontale as een score voor de mate waarin men met lokale producten en eigen afzetketens bezig is (links) of zich juist meer richt op de wereldmarkt met min of meer anonieme producten (rechts); en
2. verticaal een score voor de mate waarin men zich richt op economische groei (onderin) of meer op inclusieve productie; 'inclusief' kan slaan op natuurinclusief maar ook bijvoorbeeld op sociaal inclusief, dus andere dan alleen economisch-financiële waarden (bovenin).

Onderstaande voorbeelden van (groepen) boeren die het anders willen (gaan) doen, hebben een plek gekregen in dit assenstelsel en zijn onderverdeeld in vier kwadranten (de nummers in de figuur komen overeen met de beschrijving hieronder):

Kwadrant linksboven: verbinders tussen landbouw – natuur – burgers

1. Natuurinclusieve boeren, deels ook in samenwerking met het Flevolands Agrarisch Collectief (FAC);
2. Biologische boeren met directe afzet, met deels een ontwikkeling richting BD;
3. Multifunctionele landbouw, zoals boerderijwinkels (bijvoorbeeld een 'duurzaamheidswinkel') en zorglandbouw, zoals Stadsboerderij Almere;
4. De Flevolandse Boer, inclusief onderhoud van het vliegveld;
5. Circulaire of kringloopboeren;
6. www.lokaalvoedsellevoland.nl.

De groepen 1 t/m 6 zijn te typeren als extern gericht, met een focus op 'duurzame lokale kringlopen' op het gebied van voedsel, zorg, natuur en energie.

Kwadrant rechtsboven: bouwers aan duurzame bedrijfssystemen

7. Technologiegedreven boeren, bijvoorbeeld boeren die gebruikmaken van rijpaden en precisielandbouw;
8. Veldleeuwerik- en vergelijkbare boeren: vooral gangbare telers, weinig biologische deelnemers, onder andere bezig met NKG (niet-kerende grondbewerking) en andere experimenten voor bodemverbetering/bodemgezondheid (organischestofgehalte, groenbemesters), resistente rassen en mechanische onkruidbestrijding;
9. Boeren met een certificaat: Milieukeur/Planet Proof of participierend in 'Boer bewust';
10. 'Disruptieve' boeren, met als voorbeeld 'Lasting Fields' (www.lastingfields.com), kleinschalige mechanisatie voor grootschalige landbouw.

De groepen 7 t/m 10 zijn te typeren met een sterke aandacht voor bodemkwaliteit en duurzame teelt, wat tot uiting moet komen in een keurmerk. Deze groepen zijn zelf over het algemeen niet marktgericht maar laten de vermarkting van hun producten over aan het handelshuis of de verwerker. Boeren uit de groepen 2 en 5 (biologische en kringloopboeren) kunnen ook in dit kwadrant vallen.

Kwadrant rechtsonder: efficiënte boeren

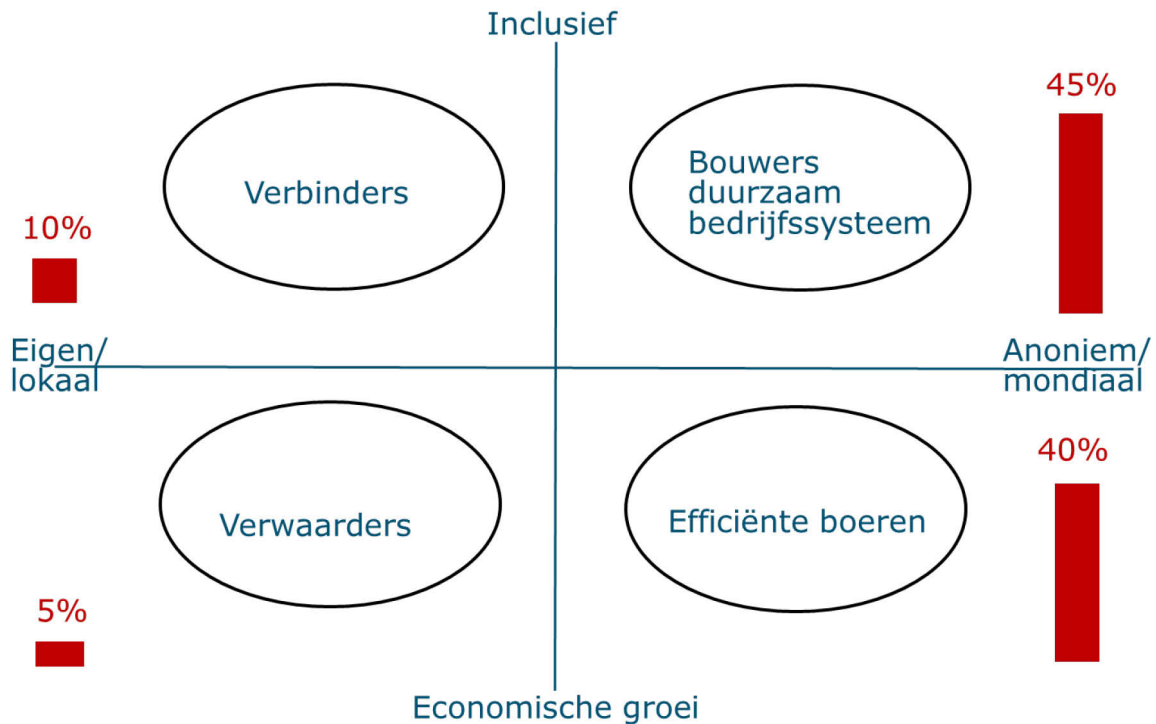
11. 'Duurzame energie'-boeren met bijvoorbeeld energieopslag, mestvergisting of windmolens;
12. Kruidentelers (oregano, peterselie) met nieuwe vormen van mechanisatie;
13. Vertical farmers: zeer efficiënt groenten telen in gebouwen, in meerdere lagen boven elkaar, voor een hoogwaardige markt, bijvoorbeeld de Van der Staaij-groep in Dronten.

De groepen 11 t/m 13 kenmerken zich door een sterke gerichtheid op efficiëntie, die ze nastreven door technologische mogelijkheden inclusief robotisering volop te benutten. Ze zijn kostprijsgedreven en marktgericht. Ook de groepen 7 (technologiegedreven boeren) en 9 (boeren met Milieukeur of Planet Proof/Boer bewust) kunnen in dit kwadrant vallen.

Kwadrant linksonder: vervaarders

- 14. Boeren met teelt/productie, verwerking/verpakking en levering van al dan niet biologische producten aan verwerkers, groothandel en retail (korte ketens);
- 15. Specialisten in verwerking en bewaring (koelhuizen);
- 16. Bloembollentelers in de Noordoostpolder.

De groepen 14 t/m 16 kenmerken zich door een sterke gerichtheid op het toevoegen van waarde aan het primaire product door verwerking en verpakking, handel en levering aan verwerkers of retail. In sommige gevallen is de teelt of productie minder belangrijk geworden en verwerkt en bewaart men ook producten van andere boeren. Ook de groepen 6 (lokale voedselproducenten voor bijvoorbeeld een festival), 11 (kruidentelers) en 13 (vertical farmers) kunnen in dit kwadrant thuishoren.

3

Figuur 2.1 Schematische indeling typen boeren in Flevoland

Bron: Interne workshop Wageningen Research.

Enige jaren geleden is de tv-serie 'Anders boeren' uitgezonden (zie vijf afleveringen op https://www.youtube.com/results?search_query=anders+boeren+flevoland):

1. Tarpaniahoeve, Swifterbant, opvang kinderen met kanker, naast akkerbouw- en loonwerkbedrijf;
2. Hans en Grietje, Zeewolde, melkveehouderij, zuivelbedrijf (ijs, bavarois, yoghurt) en pannenkoeken;
3. De Pruimenpot, Van der Hamlaan, Dronten, fruitkwekerij en zorgboerderij met productie van chutneys, jam e.a., winkel en verkoop van fruitpakketten;
4. Heida, Visvijverweg, melkveehouderij en yoghurtproductie;
5. Zonnehoeve, Piet IJzendoorn, akkerbouw, melkveehouderij, bakkerij, zorglandbouw, paardenhouderij, internetwinkel (versproducten uit de regio).

De vier kwadranten kunnen als volgt nader worden geduid:

- *Kwadrant linksboven: verbinders tussen landbouw – natuur – burgers.* In dit kwadrant zitten boeren die zich richten op lokale voedselproductie en -consumptie, bijvoorbeeld Stadboerderij Almere en het initiatief om de cateraars van Lowlands deze zomer (2019) van lokaal voedsel te voorzien. Deze groep is sterk B2C-gericht ('business to consumer'); zij zetten hun producten bij voorkeur rechtstreeks bij de consument af via een boerderijwinkel of directe relaties met (dikwijls kleine) supermarkten of (speciaal)zaken. Deze boeren communiceren veel met consumenten en kennen door deze interactie hun voorkeuren en waarden. Dat helpt hen om hun productiewijze en communicatie zodanig in te vullen dat in hoge mate aan de wensen en eisen van consumenten wordt voldaan. Dit type boer is over het algemeen consument- en marktgericht en heeft goed ontwikkelde competenties op het gebied van communicatie, marketing en leiderschap. Hij werkt vaak met een team van mensen en coördineert de productie op het agrarische bedrijf, de (eventuele) verwerking inclusief sorteren, wassen en verpakken van het product, de inrichting van de winkel (indien aanwezig), het voorraadbeheer en de beprijzing van de producten, eventuele aanvulling met producten van collega-bedrijven uit hetzelfde segment (bijvoorbeeld biologische producten) of (indien van toepassing) de logistiek van de producten, eventueel via DC's (distributiecentra), naar verkopende partijen inclusief klanttevredenheidsmetingen, klachtenafhandeling en dergelijke. Het gaat vaak om voorlopers (Rogers, 1962) in de sector op het gebied van productontwikkeling. Door hun nauwe relatie met consumenten en verkopers ontstaan voortdurend ideeën over nieuwe producten, communicatievormen en ketenconcepten, waarbij naast 'cash cows' (bekende, veel verkochte producten) ook geëxperimenteerd wordt met 'stars', dat wil zeggen nieuwe, veelbelovende innovatieve producten die in eerste instantie gekocht worden door een kleine groep consumenten die openstaat voor nieuwigheden. Daarmee houden ze zich dus vaak bezig met 'product leadership' of zelfs 'customer intimacy' (Treacy en Wiersema, 1993); dat laatste als men zich sterk richt op een relatief kleine groep consumenten met specifieke behoeften zoals zorg. Op de bedrijven in dit kwadrant zijn over het algemeen meerdere mensen werkzaam en in veel gevallen komen er ook heel wat consumenten over de vloer. Dat geeft een heel dynamisch beeld van produceren, communiceren, samenwerken en dergelijke;
- *Kwadrant rechtsboven: bouwers aan duurzame bedrijfssystemen.* In dit kwadrant zitten boeren die veel met duurzaamheid bezig zijn, zoals biologische en/of Veldleeuwerik-boeren, vaak ook met veel aandacht voor mechanische onkruidbestrijding, duurzaam bodembeheer en precisielandbouw. Vergeleken met de groep linksboven zijn ze minder gericht op lokale markten en leveren ze vooral aan grote coöperaties en verwerkers. In vergelijking met de vorige groep zijn ze over het algemeen veel meer B2B-georiënteerd (business to business), al verdiepen ze zich meestal wel sterk in de ideeën van burgers over hun productiewijze. Het directe contact met consumenten is er bij hen door de bank genomen veel minder of minder intensief. Een kraampje aan de weg komt vooral bij biologische boeren in deze groep wel voor, maar dat is een meer anonieme benaderingswijze van de consument. Vaak gaat het in deze groep ook over voorlopers (Rogers, 1962), maar dan niet zozeer op het gebied van communicatie over en afzet van producten, maar meer op het gebied van productiewijze. Deze boeren acteren proactief op het gebied van milieuvriendelijke technieken en experimenteren met vormen van natuurinclusieve landbouw, duurzaam bodembeheer, strokenteelt, rijpadensystemen, groene gewasbeschermingsmiddelen en dergelijke;
- *Kwadrant rechtsonder: efficiënte boeren.* In dit kwadrant produceert men in principe ook voor de wereldmarkt, maar met veel nadruk op technologie als middel om efficiënt te produceren. De insteek en drive zijn in deze groep meer zakelijk gericht dan in de vorige groep, waarbij 'economische groei' een belangrijk doel is. Ook termen als 'efficiency', 'grootschaligheid' en 'operational excellence' (volgens Treacey en Wiersema, 1970) typeren deze bedrijven. Er is bij dit type een sterke nadruk op mechanisatie, automatisering, gps 'guidance' en precisielandbouw, met als doel de gewassen optimaal te laten groeien en produceren. Een rijpadensysteem kan daar bijvoorbeeld ook deel van uit maken. Men probeert dit kosteneffectief te doen. De meerwaarde van deze manier van telen zit niet of nauwelijks in toegevoegde waarde van de producten, maar vooral in een lage kostprijs;
- *Kwadrant linksonder: vervaarders.* In dit kwadrant zitten boeren die zich weliswaar richten op lokale markten, maar die dat grootschalig en efficiënt oppakken. Deze groep is qua inzet van mechanisatie,

---

automatisering, gps en precisielandbouw vergelijkbaar met de vorige groep, maar men zoekt naar mogelijkheden om een lage kostprijs te combineren met extra toegevoegde waarde van de producten door lokale afzet. Dit type is dus gelijktijdig gericht op efficiënte productieprocessen en op effectieve marketingstrategieën. Een ver doorgevoerd voorbeeld hiervan is 'vertical farming', waarbij hoogwaardige groentes worden geteeld onder volledig gecontroleerde condities, dus in een soort 'pakhuis' van teeltlagen met toediening van ledlicht in plaats van buitenlicht en automatisch ingestelde dag- en nachttemperaturen. Een dermate ver doorgevoerde teelttechniek zal niet het type consument aantrekken dat een voorkeur heeft voor het boerentype linksboven. In dat kwadrant staan techniek, efficiëntie en grootschaligheid minder voorop en zijn zowel de consument als de boer meer gericht op menselijke interactie als onderdeel van het productieproces. Toch zijn er bijvoorbeeld ook grote biologische bedrijven die in het segment linksonder vallen, die dus enerzijds de waarden van de biologische productiewijze hanteren en anderzijds op economische groei gericht zijn. Wellicht is er een verschil in drive tussen boeren die omgeschakeld zijn naar biologische landbouw in beide kwadranten, vergelijkbaar met de termen 'rationale' en 'geïnspireerde verbreders' (Van den Ham en Ypma, 2000). Waarschijnlijk zal de aanblik op bedrijven van 'rationele biologische boeren' schoon, netjes en 'blinkend' zijn en bij 'geïnspireerde biologische boeren' wat losser en 'knusser', met meer mensen en verschillende consumentgerichte activiteiten op het erf. De logistiek ziet er op deze bedrijven ook heel anders uit dan in het kwadrant linksonder. Linksonder zullen veel producten niet rechtstreeks bij de consument terechtkomen, maar via bijvoorbeeld supermarktketens, al dan niet lokaal.

Uit de figuur blijkt dat er heel veel variatie is tussen bedrijven, ook binnen hetzelfde kwadrant. Elke boer legt zijn eigen accenten en maakt zijn eigen afwegingen en komt daardoor op een andere plek in de figuur terecht. Sommige bedrijven zijn ook niet met één enkel 'punt' te typeren, maar vormen hybrides tussen bijvoorbeeld lokale afzet en afzet via grote coöperaties/verwerkers etc. Dat laat ook zien, dat boeren vaak niet in één enkel hokje c.q. kwadrant te stoppen zijn, maar verschillende bedrijfsstrategieën op één bedrijf combineren. Dat maakt het ook lastig om de betreffende ondernemers met één term te typeren.

De percentages in de figuur geven onze schattingen van het aantal bedrijven in de verschillende kwadranten weer. Een geschatte verdeling over de vier kwadranten is dat 40% van de Flevolandse boeren rechtsonder zit ('efficiënte boeren', dus anoniem/mondiaal en economische groei), 45% rechtsboven ('bouwers aan duurzame teeltsystemen', dus anoniem/mondiaal en inclusief), 10% linksboven ('verbinders', dus eigen/lokaal en inclusief) en 5% linksonder ('vervaarders', dus eigen/lokaal en economische groei).

2.4 Discussie

De resultaten in dit rapport, met name de keuze van het assenstelsel en de verdeling van de Flevolandse boeren en tuinders over ondernemerstypen, zijn gebaseerd op een inschatting van de onderzoekers. Het toegepaste assenstelsel is voortgekomen uit de wens verschillen te kunnen duiden in ambities van ondernemers en de ontwikkelingen waarop zij inspelen. Deze keuze is enigszins willekeurig, omdat deze gebaseerd is op de kennis van de onderzoekers over de sectoren en ondernemers in Flevoland, niet op bijvoorbeeld een grondige analyse van kwantitatieve trends. De hieruit voortvloeiende ondernemerstypen komen ook niet als zodanig in datasets voor. Dat betekent ook dat de procentuele verdeling van de vier typen over de boeren en tuinders in Flevoland niet is gebaseerd op data uit bijvoorbeeld de Landbouwtelling. Dat kan niet, omdat er geen dataset is waarin de boeren en tuinders in Flevoland worden gekarakteriseerd naar de onderscheiden ondernemerstypen. Deze typen zijn ook niet gemakkelijk af te leiden uit data uit de Landbouwtelling of uit het Bedrijveninformatienet van Wageningen Economic Research. Voor een meer exacte kwantificering zou een enquête gehouden moeten worden onder een representatieve steekproef van ondernemers. Dat viel buiten de mogelijkheden in dit project. Een risico bij een indeling op basis van expertkennis is dat de innovatieve ondernemerstypen in aandeel overschat worden, omdat onderzoekers relatief meer met innovatieve ondernemers in contact komen dan met overige typen.

---

3 Conclusies en aanbevelingen

3.1 Conclusies

Er zijn diverse ontwikkelingen in de provincie Flevoland en breder in de maatschappij, waardoor er ook een noodzaak is om 'anders' te willen, zoals een grotere druk om een 'license to produce' te verdienen of te behouden. De omstandigheden in de provincie zijn bijzonder geschikt voor biologische landbouw, waardoor verdere groei in die richting voor de hand ligt. Nabij de steden en dorpen in Flevoland, in het bijzonder Almere, en het vliegveld liggen kansen om hoogwaardig voedsel te produceren en in korte lijnen bij de lokale consument af te zetten.

Uit de typologie van de boeren in Flevoland blijkt dat er een grote variatie in gerichtheid is op het gebied van marktoriëntatie (eigen/lokaal versus anoniem/mondiaal) en duurzaamheid (inclusief versus economische groei). In grote lijnen kunnen de Flevolandse boeren onderverdeeld worden in de volgende vier typen:

- Verbinders tussen landbouw – natuur – burgers
- Bouwers aan duurzame bedrijfssystemen
- Efficiënte boeren
- Vervaarders

Een deel van de boeren in Flevoland valt onder meerdere typen en is in staat meerdere markt- en duurzaamheidsstrategieën op het bedrijf te combineren. Dat geeft ook diverse aanknopingspunten met de ontwikkelingen die zich op beleidsniveau in Nederland en specifiek in de provincie Flevoland voordoen.

3.2 Aanbevelingen

- De geschetste typologie is bruikbaar om in te zetten in de vertaling van beleidsontwikkelingen naar bijvoorbeeld verschillende incentives voor verschillende ondernemerstypen. Onze aanbeveling is om hiermee meer 'maatwerk' in beleidsvorming te leveren;
- Het is aan te bevelen om Almere sterker te verbinden met het platteland. Een vraag daarbij zou kunnen zijn: welke stedelijke problematiek of behoefte kan door de landbouw rondom Almere ingevuld worden? De typologie in dit rapport kan daarbij behulpzaam zijn. Met name de 'verbinders' kunnen hierbij een rol spelen en met name als ze zich in Zuidelijk Flevoland bevinden. Dit type ondernemer is relatief gemakkelijk te vinden, omdat ze meestal participeren in diverse netwerken en veelvuldig interesse tonen voor 'boer-burger-initiatieven';
- De belangstelling voor de herkomst van voedsel neemt toe, maar de vraag is of boeren deze kans oppakken en welke incentives nodig zijn om hen daartoe te bewegen. Deze vragen zouden in vervolgonderzoek aan de orde kunnen komen;
- De vraag is welke behoeften/wensen er vanuit de consumenten in de stad richting voedsel van het platteland liggen en of c.q. op welke manier dit te matchen is met de agrarische productie/sector in Flevoland. In nader onderzoek zouden hiervoor mogelijkheden in kaart gebracht moeten worden en wegen gewezen moeten worden om die mogelijkheden te benutten.

Literatuur en websites

Ham, A. van den en M.E. Ypma, 2000, *Verbreiding op landbouwbedrijven; Met visie en creatieve vasthoudendheid naar succes*. Den Haag, LEI, Rapport 7.00.02.

Henderson, B.D., 1970, *BCG matrix or growth-share matrix*. Boston Consulting Group.

Imminga-Berends, H., M. Stegink en M. de Jong, 2008. *Ondernemende vrouwen op het platteland; In opdracht van het Ministerie van LNV*. Assen, Regenboog Advies.

Lauwere, de, C.C., A.J. de Buck, A.B. Smit, J.S. Buurma, H. Drost, H. Prins en L.W. Theuws, 2003. *Omschakelen naar geïntegreerde of biologische teelt. Motieven, voorwaarden, risico's, mogelijke oplossingsrichtingen en de rol van de ondernemer*. Wageningen, Rapport 2003-02, Wageningen UR.

Rogers, E.M., 1962, 1971, 1983, *Diffusion of Innovation Theory*. New York, The Free Press, 453 pp.

Treacy, M. and F. Wiersema, 1993. *Customer Intimacy and Other Value Disciplines*. Harvard Business Review, 71(1), 84-93.

Vogelzang, T.A., A.B. Smit, P.P. Kuiper (Kadaster) en C. Gillet (Kadaster), 2019. *Grond in beweging; Ontwikkelingen in het grondgebruik in de provincie Flevoland in de periode tot 2025 en 2040*. Wageningen, Wageningen Economic Research, Rapport 2019-003.

Bijlage 1 Data over Flevoland

Naar Vogelzang et al. (2019).

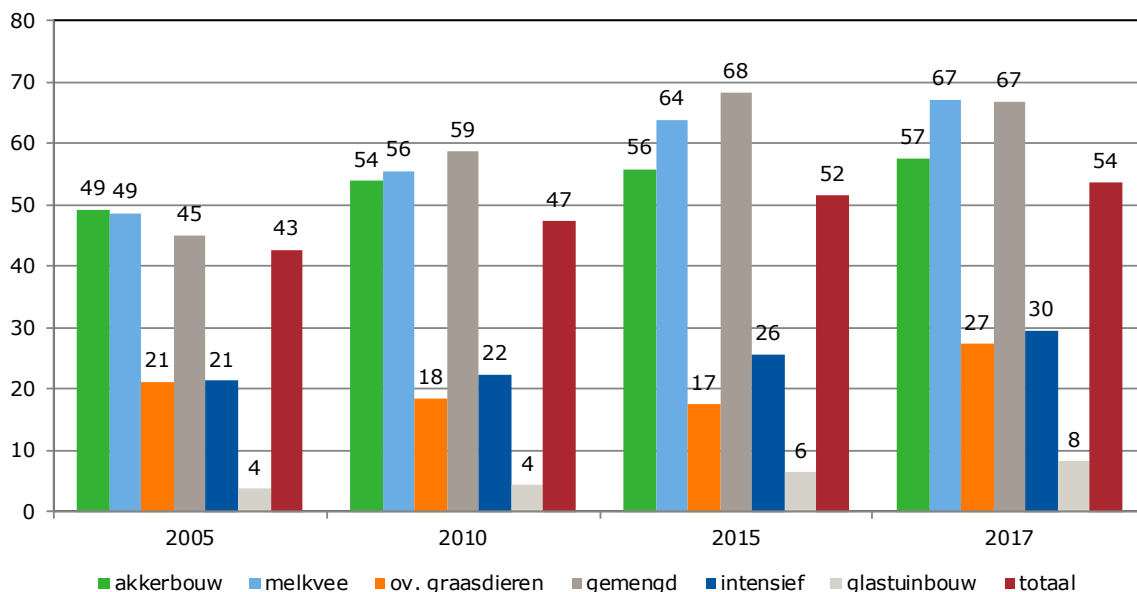
Flevoland telde in 2017 in totaal 1.697 land- en tuinbouwbedrijven, waarvan 869 akkerbouwbedrijven, 267 graasdierbedrijven, 183 tuinbouwbedrijven, 68 blijvende-teeltbedrijven en 51 hokdierbedrijven. Er waren 259 gemengde bedrijven met combinaties van diverse soorten vee en/of gewassen. De meeste grond werd gebruikt voor akkerbouw (70%) en gras en voedergewassen (21%) (tabel B1.1).

Figuur B1.1 toont dat bij alle bedrijfstypen de gemiddelde bedrijfsomvang sinds 2005 gegroeid is. Voor alle genoemde bedrijfstypen blijkt in alle vier weergegeven jaren het gemiddelde bedrijfsareaal in Flevoland groter dan voor Nederland als geheel. Voor melkvee is dat ongeveer 25%, voor akkerbouw 40%. Voor alle sectoren samen is het bedrijfsareaal in Flevoland gemiddeld ongeveer 60% groter dan in Nederland als geheel. Dat betekent dat de bedrijven in Flevoland gemiddeld veel grond in gebruik hebben, inclusief de intensieve veebedrijven die meestal tot de niet-grondgebonden sectoren worden gerekend.

Tabel B1.1 Gewasarealen in Flevoland in 2017

Sector	Arealen	
	(ha)	(%)
Akkerbouw	63.240	70,7
Gras en voedergewassen	18.908	21,1
Bloembollenteelt	3.561	4,0
Fruitteelt	1.190	1,3
Vollegrondsgroenteteelt	1.990	2,2
Boomkwekerij	551	0,6
Totaal	89.440	

Bron: CBS-Landbouwtelling 2017.

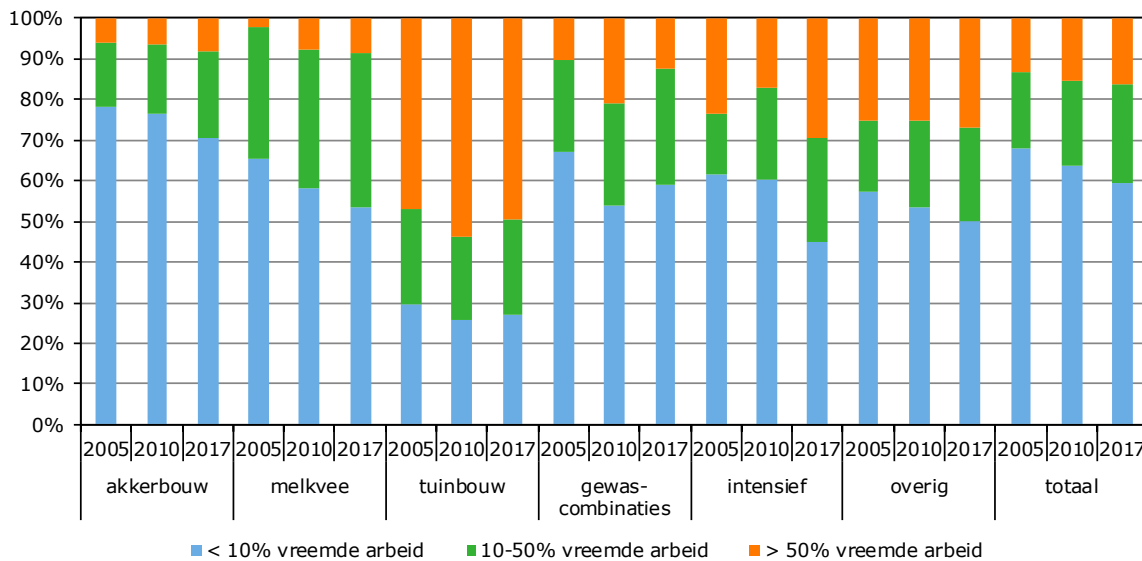

Figuur B1.1 Ontwikkeling arealen per bedrijf naar bedrijfstype in Flevoland

Bron: CBS-Landbouwtelling.

De leeftijdsopbouw van de agrarische bedrijfshoofden⁷ is in Flevoland gemiddeld vergelijkbaar met die in Nederland: bijna 60% van de bedrijfshoofden is ouder dan vijftig jaar. De opvolgingsbereidheid is in Flevoland relatief gunstig. Het percentage bedrijven met een bedrijfshoofd ouder dan vijftig jaar zonder opvolger ligt in Flevoland op 30% tegenover bijna 40% in Nederland (2016). Op melkveebedrijven (20% van de bedrijfshoofden ouder dan vijftig jaar zit zonder opvolger) is de opvolgingsbereidheid groter dan op akkerbouwbedrijven (ruim 30% zonder opvolger).

Voor wat betreft de factor arbeid zijn de bedrijven in figuur B1.2 ingedeeld naar de relatieve hoeveelheid arbeid die niet door de ondernemer(s) en zijn/hun gezinsleden wordt geleverd. Daarvoor zijn drie categorieën benoemd. In de eerste categorie wordt vrijwel alle arbeid door het gezin geleverd en hooguit 10% door zogenoemde 'vreemde arbeidskrachten'. In de derde categorie wordt meer dan 50% van de totale arbeid verricht door vreemde arbeidskrachten. De tweede categorie ligt daartussenin.

Figuur B1.2 Landbouw- en tuinbouwbedrijven in Flevoland naar aandeel vreemde arbeid en bedrijfstype in 2005, 2010 en 2017

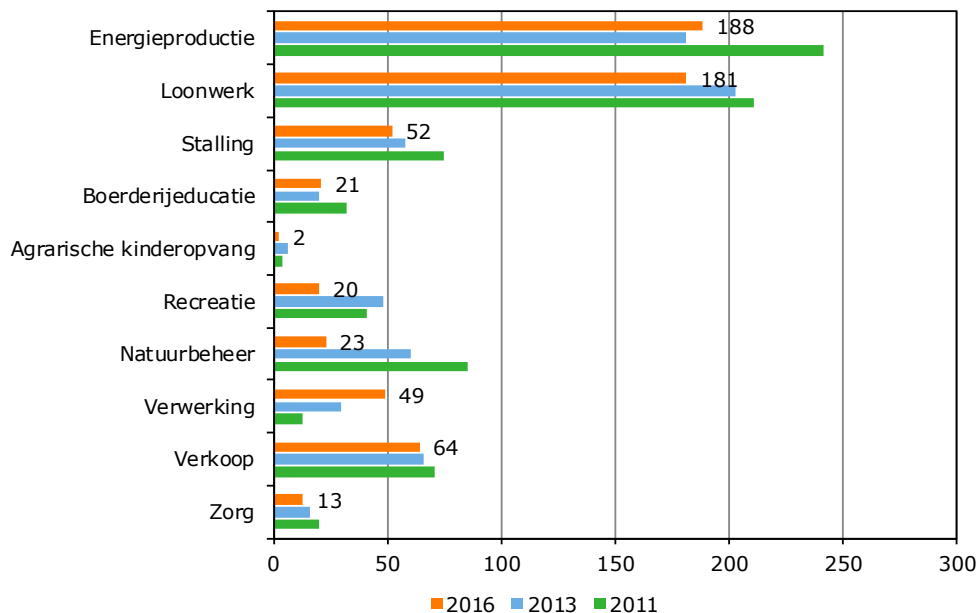
Bron: CBS-Landbouwtelling.

De ontwikkeling in Flevoland van het aantal bedrijven met verbrede landbouwactiviteiten is weergegeven in figuur B1.3. Het CBS onderscheidt als verbredingsactiviteiten: energieproductie, loonwerk voor derden, stalling van goederen of dieren, boerderijeducatie, agrarische kinderopvang, agrotourisme en -recreatie, agrarisch natuur- en landschapsbeheer, verwerking van landbouwproducten en verkoop aan huis en zorglandbouw. In Flevoland komt meer verbreding voor dan gemiddeld in Nederland.⁸

⁷ De leeftijd van het oudste bedrijfshoofd wordt in de Landbouwtelling gevraagd. Als hij of zij ouder is dan vijftig jaar, wordt ook gevraagd naar de aanwezigheid van een bedrijfsopvolger.

⁸ Deze constatering heeft te maken met de hier gebruikte definitie van verbreding. In dit geval omvat deze namelijk ook energieproductie en loonwerk voor derden. Als een wat 'smallere' definitie zonder deze activiteiten wordt gehanteerd, dus wat meer gericht op directe dienstverlening aan burgers, dan is het beeld minder gunstig.

Figuur B1.3 Aantal bedrijven naar soort verbreding in Flevoland in 2007, 2011 en 2013
Bron: Landbouwtelling, CBS⁹.

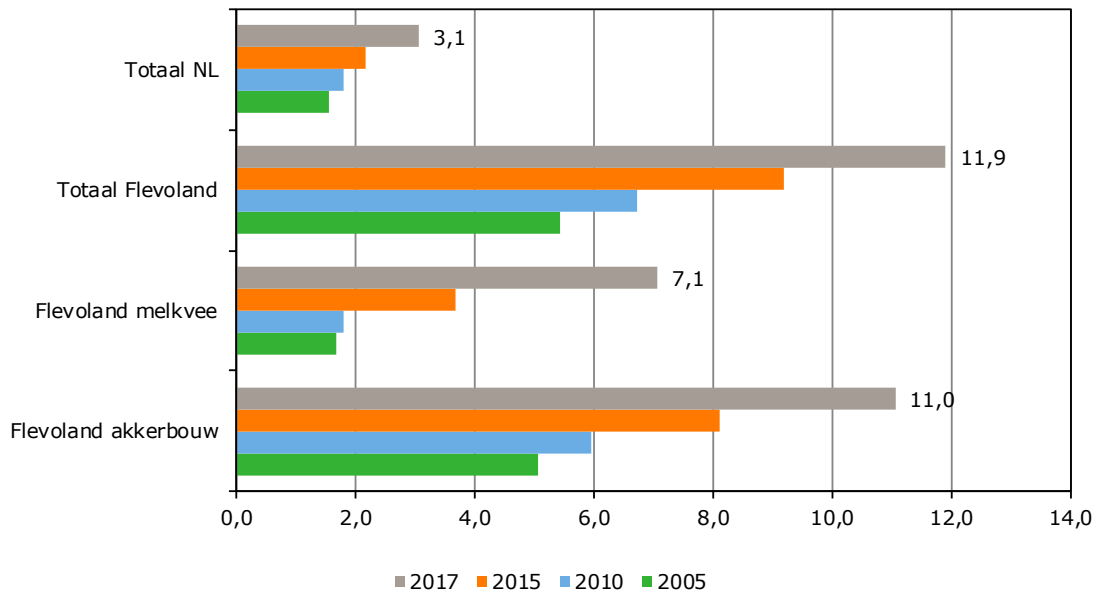
In 2016 was het aantal verbredingsactiviteiten op landbouwbedrijven in Flevoland gemiddeld 0,36 en was daarmee iets afgenomen ten opzichte van 2013. De opbrengst van deze activiteiten bleef in 70% van de gevallen beperkt tot minder dan 10% van de totale bedrijfsomzet. In 3% van de gevallen was de opbrengst uit verbreding meer dan 50% van de totale omzet.

Het belang van de biologische landbouw¹⁰ in Flevoland is relatief groot (figuur B1.4, tabel B1.2). Het aantal biologische bedrijven in Flevoland steeg tussen 2005 en 2017 van 115 naar 202 bedrijven, oftewel met maar liefst 76%. Die toename is niet in de eerste plaats opgetreden in de akkerbouw en de melkveehouderij in Flevoland, want er kwamen in die twaalf jaar 'maar' 35 biologische akkerbouw- en elf biologische melkveebedrijven in Flevoland bij. De toename zat vooral bij de vollegrondsgroenteteelten. In 2017 bedroeg het aandeel biologische bedrijven ruim 3% in Nederland, tegenover bijna 12% in Flevoland. Het grootste aandeel biologische bedrijven bevindt zich in de sector vollegrondstuinbouw. Het aandeel akkerbouw en melkveehouderij bedroeg respectievelijk 11% en 7%. De fysieke productie op biologische bedrijven is gemiddeld genomen wel kleiner dan op gangbare bedrijven. Dat komt door de lagere opbrengsten per hectare en per koe. Daartegenover staan hogere opbrengstprijzen voor de producten.

Overigens waren er in 2017 in Nederland 138 BD-bedrijven met in totaal bijna 7.000 ha (<https://bdvereniging.nl/bdlandbouw/demeter-monitor-2017-2018>). Het areaal maakt ca. 10% van het totaal bio uit.

⁹ Diverse bedrijven passen meerdere vormen van verbreding toe. Om die reden kunnen de aantallen per vorm niet opgeteld worden om het totale aantal bedrijven met verbreding te berekenen.

¹⁰ Onder biologische landbouw vallen biologische of ecologische en biologisch-dynamische (BD) bedrijven. BD-bedrijven zijn per definitie biologisch maar biologische bedrijven zijn niet altijd BD. In de Landbouwtelling wordt geen onderscheid gemaakt tussen eco en BD.

Figuur B1.4 Aandeel biologische bedrijven (in %) naar bedrijfstype en regio in 2005, 2010 en 2015 en 2017

Bron: CBS-Landbouwtelling.

Tabel B1.2 Aantallen bedrijven in de verschillende sectoren en hun totale arealen in Nederland en Flevoland, onderverdeeld naar totaal en biologisch, in 2015 – 2017.

Landbouw; biologisch, gewassen, dieren, regio; 2011-2017

Onderwerpen		Landbouwmethode	Regio's	Nederland			Flevoland (PV)		
				Perioden	2015	2016	2017	2015	2016
Aantal landbouwbedrijven, totaal		Totaal landbouw	aantal	63 913	55 681	54 840	1 764	1 694	1 697
		Biologische landbouw		1 368	1 442	1 604	160	171	195
Akkerbouw	Oppervlakte	Totaal landbouw	are	50 508 755	50 365 996	50 914 706	6 210 107	6 119 580	6 199 549
		Biologische landbouw		1 031 444	1 047 694	1 087 229	522 126	536 641	565 216
	Aantal bedrijven	Totaal landbouw	aantal	18 742	18 185	17 964	1 350	1 335	1 326
		Biologische landbouw		521	546	563	133	140	153
Tuinbouw open grond	Oppervlakte	Totaal landbouw	are	9 104 183	9 224 088	9 352 427	694 648	721 855	734 874
		Biologische landbouw		250 148	270 366	295 593	109 351	113 089	123 642
	Aantal bedrijven	Totaal landbouw	aantal	9 949	9 818	9 873	489	501	532
		Biologische landbouw		363	400	447	80	87	96
Tuinbouw onder glas	Oppervlakte	Totaal landbouw	m2	92 078 263	92 790 067	90 794 934	1 986 772	2 758 662	3 003 424
		Biologische landbouw		1 134 501	1 289 754	1 247 276	84 300	84 477	31 500
	Aantal bedrijven	Totaal landbouw	aantal	4 126	3 820	3 476	62	60	68
		Biologische landbouw		95	93	101	4	4	4
Grasland en groenvoedergewassen, totaal	Oppervlakte	Totaal landbouw	are	124 040 841	119 108 150	117 824 115	2 123 013	2 072 328	2 015 538
		Biologische landbouw		3 745 466	3 909 530	4 243 301	242 375	288 923	314 815
	Aantal bedrijven	Totaal landbouw	aantal	52 011	44 881	44 411	875	802	815
		Biologische landbouw		1 099	1 163	1 288	108	119	139
Grasland	Oppervlakte	Totaal landbouw	are	100 798 884	97 514 955	96 295 505	1 541 142	1 580 197	1 549 779
		Biologische landbouw		3 525 870	3 686 676	4 010 454	159 450	206 462	223 064
	Aantal bedrijven	Totaal landbouw	aantal	48 563	41 918	41 613	732	694	708
		Biologische landbouw		1 053	1 107	1 232	81	93	110
Groenvoedergewassen	Oppervlakte	Totaal landbouw	are	23 241 957	21 593 195	21 528 610	581 871	492 131	465 759
		Biologische landbouw		219 596	222 854	232 847	82 925	82 461	91 751
	Aantal bedrijven	Totaal landbouw	aantal	26 913	25 051	24 715	477	406	394
		Biologische landbouw		253	246	276	52	57	60
Rundvee	Aantal dieren	Totaal landbouw		4 133 854	4 251 456	4 096 110	73 755	76 646	72 378
		Biologische landbouw		59 033	69 752	78 152	2 360	2 773	3 442

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen 17-10-2018

Wageningen University & Research
Postbus 29703
2502 LS Den Haag
T 070 335 83 30
E communications.ssg@wur.nl
www.wur.nl/economic-research

Wageningen Economic Research
RAPPORT
2019-106

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 5.000 medewerkers en 10.000 studenten behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

To explore
the potential
of nature to
improve the
quality of life

Wageningen Economic Research
Postbus 29703
2502 LS Den Haag
E communications.ssg@wur.nl
T +31 (0)70 335 83 30
www.wur.nl/economic-research

Rapport 2019-106
ISBN 978-94-6395-139-5

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 5.000 medewerkers en 10.000 studenten behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

